

Колковска, Сия. Семантични неологизми в българския език, възникнали чрез метонимичен пренос. – В: 70 години българска академична лексикография. Материали от Шестата национална конференция с международно участие по лексикография и лексикология (София, Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин” – БАН, 24–25 октомври 2012 г.). Състав. и научн. ред. Л. Крумова-Цветкова, Д. Благоева, С. Колковска. София, АИ „Проф Марин Дринов”, 2013, с. 375–384.

СЕМАНТИЧНИ НЕОЛОГИЗМИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК, ВЪЗНИКНАЛИ ЧРЕЗ МЕТОНИМИЧЕН ПРЕНОС

Abstract: The article describes the main types of metonymical nomination in the Bulgarian neology. As a result some tendencies in nomination by metonymy become clear related mainly to the most productive models of nomination.

Key words: lexical semantics, metonymy, new meanings

За разлика от лексикалните неологизми в българския език, които са проучени в значително по-голяма степен, изследванията върху новите значения в езика ни са малобройни, като най-представителен е трудът на М. Лилова, в който семантичните иновации от периода 1990–2000 г. са разгледани главно от гледна точка на семните преобразувания, съпътствали формирането им (Лилова 2002). Все още новите значения в българския език не са описани достатъчно в типологичен план, с оглед на наблюдаваните при тях модели на вторична номинация. В предходни наши работи бяха класифицирани семантичните иновации, възникнали по метафоричен път (вж. Колковска 2011; Колковска 2012), а тук обект на описание са новите метонимични семми в българския език. Типологията на тези нови значения ще даде представа за актуалните тенденции в метонимичното назоваване в българската неология. Освен това тя е в духа на установената в българското езикознание традиция за описание на метафоричните и метонимичните значения именно с оглед на застъпените при тях модели на вторично назоваване (вж. Пернишка 1993; Попова 1990; Попова 2012; Петкова 2009). Тези модели отразяват отношението между изходното и производното значение или ако цитираме М. Попова – отношението между изходното значение, чието

название се пренася, и новото значение, върху което се пренася изходното название (Попова 2012: 342).

В началото е необходимо да се уточнят основите теоретични постановки, които следваме тук и въз основа на които определяме анализиранията значения като резултат именно от метонимизация. Основаваме се на разбирането за метонимия, възприето в трудовете на Е. Пернишка (Пернишка 1993), М. Попова (Попова 1990; Попова 2009; Попова 2012), П. Легурска (Легурска 2011а; Легурска 2011б). На първо място, споделяме схващането на Е. Пернишка, че метонимията е основана на същностно-релационни мотивационни семантични признаци, които са ограничен брой и предсказуеми (Пернишка 1993: 146 и сл., 155). На второ място, основаваме се на твърдението на М. Никитин, че метонимията отразява импликационна връзка между понятията, която е отражение на обективни връзки между предметите и явленията (Никитин 1979: 94). Освен това следваме като цяло общоприетото схващане за семния механизъм на метонимията, според което при нея е налице промяна в ранга на семите, съставляващи общата част на изходното и производното значение. Възможни са различни случаи на промяна в ранга им – преход на интегрална сема от изходното значение в диференциална сема (Пернишка 1993: 146, 152) или обратно, а също така и понижаване на ранга на диференциална сема (Попова 1990: 67). Необходимо е обаче уточнението, че макар в повечето случаи на метонимия да има промяна в ранга на свързаните с номинацията семи, това не се наблюдава при всички нейни типове. Както показва изследваният тук материал, при тези метонимични значения, които са основани на родово-видови отношения или на отношения част – цяло, такава промяна не се наблюдава. Например при лексемата **опция** с изходно значение ‘*Възможност за избор на функция от определен списък, меню*’ и производно значение ‘*Възможност за избор между няколко варианта на нещо*’ свързаните с номинацията семи в изходното и производното значение са с еднакъв ранг.

Важна страна на метонимията отразява и схващането на Е. Пернишка и М. Попова за нейните два плана – парадигматичен и синтагматичен, като при парадигматичния план тя се основава на връзки между изходното и производното значение от типа род – вид или част – цяло, а при синтагматичния план – на връзки между актанти и предикат в дадена предикация (Пернишка 1993: 180). Това схващане е доразвито от М. Попова, която разграничава два вида метонимия – парадигматичен вид, който включва отношенията част – цяло, цяло – част, вид – род, род – вид, и

синтагматичен вид, отразяващ отношения между компоненти на предикатно-актантна сцена от типа актант – предикат, предикат – актант, актант₁ – актант₂ и предикат₁ – предикат₂ (Попова 2007; Попова 2012: 343 и сл.). В рамките на синтагматичната метонимия М. Попова отделя два подвида: субординативна и координативна, чието съдържание ще бъде конкретизирано по-долу при прегледа на езиковия материал.

Това са основните теоретични постановки, на които се основава описанието на новите метонимични значения в българския език. Анализират се нови значения, възникнали както при субстантивна лексика, така и при глаголи, като общият им брой е 49 – значително по-малък от броя на установените нови метафорични значения (92 само при съществителните имена). Във връзка с разглеждането и на глаголни метонимични значения уточняваме, че те са определени като такива въз основа на класификацията на П. Пехливанова, която разграничава два типа такива значения: I тип – когато с името на част от действието се назовава това действие (т.е. тип компонент на действие – действие); II тип – когато с проява на действие (обикн. перцептивна) се назовава това действие (Пехливанова 2001: 111 и сл., 128 и сл.).

Описанието на семантичните неологизми (по-нататък СН) е в синхронен план, като се установяват типовете метонимична номинация с оглед на съществуващите в съвременния език отношения между взаимосвързани значения. Синхронният план позволява да не се отчита произходът на модела на преосмисляне при една нова семема – това дали той е домашен или чужд (при семантичните калки¹). Във връзка с обема на езиковия материал е необходимо и уточнението, че в съдържанието на термина семантични неологизми влагаме по-широк смисъл от общоприетия, като към тях освен нови значения на съществуващи по-отдавна думи (напр. при **салон**, **тръпка**) отнасяме и производни значения на нови лексеми (напр. при **ваучер**). При синхронния план на описание няма основание тези производни семема да бъдат изключени от изследвания материал.

Трябва да се отбележи и това, че новите метонимични значения се различават по сфера на употреба. Някои се използват в книжовния език (в различни комуникативни сфери и подсистеми), други са характерни за разговорната реч или жаргона. Новите значения се различават и по своята фреквентност в българския. Част от тях са все още неутвърдени и засега не може да се предвиди дали ще намерят трайно място в лексикалната му система.

При типологията на новите метонимични значения в българския език използваме методите на Е. Пернишка и М. Попова, като отчитаме същностно-релационната природа на свързаните с преноса сходни семи в изходното и производното значение, която се определя или от техните семантични роли в рамките на означената ситуация (при синтагматичната метонимия), или от мястото на съответното понятие в дадено отношение (родово-видово, партитивно или между две видови понятия). Метонимичните значения се отнасят към един тип при еднакви семантични роли или еднакви отношения между свързаните с номинацията признаци в изходното и производното значение. При значенията от някои типове се наблюдава вариране в категориалната семантика на тези признаци (при едни значения те са субстантивни, при други означават действие) или различие в техния ранг (при едни значения са архисеми, при други – диференциални семи). Тези различия в рамките на един тип също се отбелязват.

Посочените дефиниции на новите значения са основани главно на тълкуванията им в *Речник на новите думи в българския език*, отделни дефиниции са взети и от публикувания дисертационен труд на М. Лилова (Лилова 2010). Посочените дефиниции на изходните значения са базирани на *Речник на българския език*. При описание на значенията използваме съкращенията ИзхЗн за изходното значение и ПрЗн за новото, производно значение.

Типове семантични неологизми в българския език, образувани чрез метонимизация

1. Семантични неологизми, които са възникнали вследствие на парадигматична метонимия

1.1. Семантични неологизми, при които с названието на родов признак в изходното значение се означава видов признак

Установено е само едно ново метонимично значение, възникнало на основата на родово-видова връзка между изходното и производното значение, срв. **видео** с ИзхЗн *‘Всички произведения, съдържащи визуални образи и звук’* (напр. *Свалям видео от интернет.*) и ПрЗн *‘Видеоклип или видеофилм’* (напр. *Певицата засне видеото към първия си сингъл.*). В случая с името на родовото понятие *видеоматериали* се назовават неговите видове: *видеоклип, видеофилм.*

1.2. Семантични неологизми, при които с названието на признак за част в изходното значение се означава признак за цялото

Типът нови значения, възникнали въз основа на пренос част – цяло, е представен много по-широко. Поради различия в категориалната семантика на свързаните с номинацията признаци в изходното и производното значение, което обуславя известно различие в моделите на метонимизация, разделяме СН на две групи:

1.2.1. Семантични неологизми, при които свързаните с номинацията признаци са субстантивни

При тази група СН свързаните с номинацията признаци в изходното и производното значение означават предмети. Според своя ранг те може да бъдат както архисеми в изходното и производното значение, така и диференциални семи.

В първия случай (при признаци – архисеми), с названието на признак за цялото се именува признак за негова част, срв. **панел** с ИзхЗн ‘*Строителен конструктивен елемент*’ и ПрЗн ‘*Жилище от такива елементи*’. Тук с името на частта *строителен елемент* се назовава цялото – *жилище*. Също **барета** (ПрЗн ‘*Служещ в специална военизирана част на МВР*’, напр. *Баретите нахлуват вътре и обезвреждат терориста.*)² и компонента **каска** в съчетанието **сини каски** (‘*Мироопазващи сили на ООН*’).

Във втория случай (при признаци – диференциални семи), с названието на действие или предмет, свързани с цялото, се именува нещо аналогично, свързано с негова част, срв. **зарибявам** с ИзхЗн ‘*За пласъор на наркотици – привличам някого за свой клиент, като редовно му доставям наркотици*’ и ПрЗн ‘*За търговец – привличам някого за свой клиент, като му давам изгодно или безплатно определена стока*’. Тук с названието на действието, отнасящо се до обект, представляващ част от цялото – *наркотици*, се именува действие, чийто обект е цялото – *всяка стока*. Също и **опция** с ИзхЗн. *Комп.* ‘*Възможност за избор на функция от определен списък, меню*’ и ПрЗн ‘*Възможност за избор между няколко варианта на нещо, между няколко начина на действие*’ (напр. *Банката предлага няколко опции за плащане на кредита.*).

1.2.2. Семантични неологизми, при които свързаните с номинацията признаци означават действие

При този тип СН с названието на действие, представляващо част, компонент от по-сложно действие, се именува цялото, срв. **боцкам се** с ИзхЗн ‘*Бода се леко с нещо островърхо*’ и ПрЗн Жарг. ‘*Инжектирам си венозно наркотици*’; **смъркам** с ИзхЗн ‘*Поемам нещо през носа си*’ и ПрЗн ‘*Вземам кокаин*’ (пример Лилова 2010: 147), **изпушвам** с ИзхЗн ‘*За машина, уред – отделям пушек, обикн. при неизправност*’ и ПрЗн Разг. ‘*За машина, устройство или част от него – развалям се, повреждам се*’ (напр. *Компютърът на софийския клон на КАТ изпуши.*). При изброените примери глаголната метонимия е от посочения по-горе тип *компонент на действие – действие*, разграничен от П. Пехливанова. Другият тип метонимия се илюстрира от глагола **щракам** с ИзхЗн ‘*Произвеждам остър, отсечен звук при някакво действие*’ и ПрЗн Комп. ‘*Кликвам*’, при който с перцептивна проява на действието, означена от изходното значение, се назовава цялото действие.

1.3. Семантични неологизми, при които с названието на признак за цялото в изходното значение се означава признак за негова част

Този тип нови значения, възниквал вследствие на пренос цяло – част, също е представен относително добре, срв. **информация** с ИзхЗн ‘*Съвкупност от сведения за нещо или някого*’ и ПрЗн ‘*Съвкупност от данни в електронна форма, в цифров формат*’. В случая с названието на обект, свързан с цялото – *сведения*, се именува обект, отнасящ се до негова част – *данни в електронна форма*. Също и **хармонизирам** с ИзхЗн ‘*Привеждам нещо в съответствие с друго нещо*’ и ПрЗн ‘*Привеждам законодателството на една страна в съответствие с определени норми*’ (пренос нещо (цяло) → законодателство (част)).

Във връзка със СН, разгледани дотук, трябва да се отбележи, че по традиция в лексикографската практика такива производни значения, възникнали вследствие на родово-видови отношения или на отношения част – цяло, цяло – част, се означават като разширени или стеснени. Тази практика не влиза в противоречие с метонимичния начин на тяхното възникване, но все пак би трябвало да се има предвид доколко във всички такива случаи квалификацията разширено или стеснено значение е коректна.

1.4. Семантични неологизми, при които с название на признак за вид₁ в изходното значение се назовава признак за вид₂

При този тип СН изходното и производното значение се отнасят до различни видове на едно и също родово понятие, срв. **рейнджър** с ИзхЗн *‘Военнослужещ, който участва в задгранична военна мисия’* (напр. *Българските рейнджъри в Афганистан*) и ПрЗн *‘Военнослужещ, кадрови войник в българската армия’*. Тук с названието на единия вид се означава друг вид на едно и също родово понятие *военнослужещ*. Също и **ваучер** с ИзхЗн *‘Талон, даващ право за ползване на определена услуга (туристически или друга), платена предварително от клиента’* и ПрЗн *‘Карта, даваща право за ползване на предплатено време за разговори по мобилен телефон’*. Двете значения се отнасят до видови понятия на едно и също родово понятие *документ*, чрез който се ползва предварително платена услуга. Възможно е свързаните с номинацията признаци в изходното и производното значение да са диференциални семи с по-нисък ранг, срв. **записвам** (ИзхЗн *‘Запазвам електронен документ, съдържащ текст, в компютър или върху външен носител’* и ПрЗн *‘Запазвам аудио- или видеофайл в компютър или върху външен носител’*), където с названието на действие с обект *електронен документ, съдържащ текст* се назовава действие с обект – друг вид на същото родово понятие *електронни данни*.

2. Семантични неологизми, които са възникнали вследствие на синтагматична метонимия

Както се каза, синтагматичната метонимия се основава на отношенията между компонентите на предикатно-актантната сцена. М. Попова установява следните два нейни подвида: субординативна, която съответства на отношенията между предикат и актант (т.е. назовава се актант чрез име на предикат или обратно), и координативна, която съответства на отношенията между различни актант на един предикат или между два предиката. Като възприемаме класификацията на М. Попова, установяваме няколко типа нови значения в българския език, които резултат от синтагматична метонимия в нейните две разновидности.

2.1. Семантични неологизми, които са възникнали вследствие на субординативна метонимия

2.1.1. Семантични неологизми, при които с името на актант в изходното значение се назовава действие

Новите значения, при които с името на актант в изходното значение се назовава действие, са малобройни. В зависимост от семантичната роля на актанта те се отнасят към двата типа. При първия тип нови значения с името на мястото се назовава действието, провеждано там, срв. **салон** с ИзхЗн *‘Помещение за събрания, концерти, изложения и под.’* и ПрЗн *‘Изложение, представяне на някакви стоки’* (напр. *Предстои провеждането на автомобилен салон*). При втория тип нови значения действието се назовава с името на инструмента, с който то се извършва, срв. **скейтборд** с ИзхЗн *‘Спортен уред’* и ПрЗн *‘Спортуване с такъв уред’* (напр. *Занимавам се със скейтборд*).

2.1.2. Семантични неологизми, при които с названието на действие в изходното значение се именува актант

Новите значения, при които с названието на действието, означено от изходното значение, се именува негов актант, се отнасят към няколко типа според семантичната роля на актанта. Един тип от тях възниква поради пренос на название на действие върху негов инструмент, срв. **навигация** с ИзхЗн *Комп. ‘Придвижване между информационни ресурси, изобразени на екрана на компютъра, с помощта на елементи от графичния интерфейс’* и ПрЗн *‘Съвкупност от елементи от графичния интерфейс, чрез които се извършва такова придвижване’*; **номинация** с ИзхЗн *‘Представяне на филм, литературно произведение и др. за награда и под. чрез някакво предложение’* и ПрЗн *‘Самото предложение с такава цел’*. При друг тип нови значения с названието на действие се именува времето на неговото извършване, срв. **преход** с ИзхЗн *‘Преминаване на редица източноевропейски страни след 1989 г. към етап на развитие, свързан с радикални социалнополитически и икономически промени’* и ПрЗн *‘Период от развитието на тези страни, през който се извършват такива промени’* (напр. *Положение от времето на прехода*). Установен е и тип нови значения, при който с названието на действие (означено от изходното значение) се именува негова цел (също действие), срв. **артикулирам** с ИзхЗн *Езикозн. ‘Образувам звукове на речта’*, периферна сема *‘в процеса на изказване на някаква идея, мисъл’* и ПрЗн *Книж. ‘Изказвам, изразявам някаква мисъл, идея и пр.’* (напр. *Трябва ясно да артикулираме принципните си позиции пред обществото.*). В резултат на назоваване с името на действие на една от неговите причини (която може да бъде състояние или чувство) възниква новото значение на съществителното **тръпка** (ИзхЗн *‘Потреперване на*

тялото от студ или страх, умора, болест, удоволствие, вълнение и др.’ и ПрЗн Разг. ‘Удоволствие, приятно преживяване, вълнение’).

2.2. Семантични неологизми, които са които са възникнали вследствие на координативна метонимия

Както се каза, координативната метонимия съответства на отношения между различни актанти на един предикат или между два предиката. Семантичните иновации от тази група са малобройни, като всички назовават актант на даден предикат с името на друг негов актант (изразен от изходното значение). По-широко представен е типът, при който с название на средството на действието се именува негов обект, срв. **лента** (ИзхЗн ‘Светлочувствителна лента, използвана за снимане и копиране на филми’ и ПрЗн Разг. ‘Филм, сниман на такава лента’), **металик** (ИзхЗн ‘Боя’ и ПрЗн ‘Автомобил, боядисан с такава боя’). При друг тип нови значения с названието на инструмента на действието се именува негов обект, срв. **видео** с ИзхЗн ‘Устройство за запис и възпроизвеждане на визуално изображение и звуков сигнал’ и ПрЗн ‘Всички произведения и материали, съдържащи визуални образи и звук, които се възпроизвеждат с такова устройство’. При трети тип нови значения с название на инструмента на действието се означава неговият агент, срв. **бухалка** (ПрЗн Разг. ‘Човек, обикн. член на престъпна групировка, който действа чрез силови методи, прилага насилие’). Само от една семема е представен типът, при който с названието на обекта на действието се именува неговият получател, срв. **бакшиш** (ИзхЗн ‘Дребна сума пари, която се дава срещу услуга’ и ПрЗн ‘Таксиметров шофьор’; пренос: пари (обект) → шофьор (получател)).

Към проявите на метонимия може да причислим и нови значения на думи, възникнали в процеса на универбизация на словосъчетания като напр. новото значение на съществителното **кабел** ‘Телевизия, която излъчва телевизионния сигнал чрез система от специални проводници’ (напр. *Гледах предаването по кабела.*). Основание за подобно решение дава схващането на М. Попова, че универбизацията на дадено название и метонимията, съпроводена със замяна на изходното словосъчетание с дума, може да се разглеждат като два аспекта на едно и също явление – универбизацията е синтактично-семантично стягане, а метонимията е семантичната му страна (Попова 2012: 341–342). Макар че има основания разгледаният случай със същ. **кабел** да се схваща като резултат от универбизация на съчетанието **кабелна телевизия**,

възникналото в резултат ново негово значение се намира в определено отношение с изходното значение, което може да се квалифицира като следствие на метонимизация от координативен тип. Това ново значение възниква по модел, при който с името на средството на действието (*специални проводници*) се именува негов резултат (*телевизия*).

Заклучение

Прави впечатление това, че новите метонимични значения са значително по-малко от възникналите чрез метафора семантични иновации, което показва разликата в активността на съответните два начина на вторична номинация в българската неология.

Представената тук типология дава възможност да се открият най-продуктивните модели на метонимизация в българската неология, обуславящи актуалните тенденции при този начин на вторична номинация. Като най-продуктивни се очертават тези модели, при които с названието на признак в изходното значение, означаващ част, се означава цялото, или обратно, с названието на признак за цялото се означава негова част. Относително добре са представени и моделите, основани на именуване на актанта на дадено действие с името на самото действие.

Установява се също така, че повече от разгледаните метонимични модели имат съответствие сред основните модели на метонимична номинация в българския език. Изключение правят моделите при координативната метонимия, чиито прояви в книжовния език обаче не са описани достатъчно, за да може да се твърди със сигурност, че установените тук модели са нови. Така или иначе фактът, че повечето нови метонимични значения се образуват по съществуващи в езика ни модели на номинация означава, че динамиката на езиковата система в лексикалносемантичен план не влиза в противоречие с установените номинационни закономерности и тенденции в него.

СЪКРАЩЕНИЯ

ИзхЗн – изходно значение

ПрЗн – производно значение

БЕЛЕЖКИ

¹ Калките в българската неология са изследвани обстойно от Д. Благоева (Благоева 2005).

² При новото значение на **барета** може да се посочи конкретният модел, по-който то е образувано: *Човек като единица чрез артефакта*, като този модел е установен от П. Легурска като характерен за думите от тематична група „Облекло” (Легурска 2011а: 63).

ЛИТЕРАТУРА

Благоева 2005: Благоева, Д. *Аспекти на калкирането в най-новия период от развитието на българския език*. София, ИК „Галик”. 106 с.

Колковска 2011: Колковска, С. Семантични иновации при прилагателните имена за цвят в съвременния български език. // *Многообразие в единството*, № 1, с. 44–49.

Колковска 2012: Колковска, С. Нови метафорични значения в българския език, възникнали при съществителните имена. // *Многообразие в единството* (под печат).

Легурска 2011а: Легурска, П. *Семантичен речник на типологичните характеристики на вторичното назоваване в руския и българския език*. София, ЕТО. 311 с.

Легурска 2011б: Легурска, П. *Съпоставителни лексикални анализи и основа за съпоставка*. София, ЕТО. 226 с.

Лилова 2002: Лилова, М. *Обновяване на българската лексика чрез семантична деривация*. Дисерт., София.

Лилова 2010: Лилова, М. *Обновяване на българската лексика чрез семантична деривация*. София, Ролл Къмпани. 160 с.

Пернишка 1993: Пернишка, Е. *За системността в лексикалната многозначност на съществителните имена*. София, БАН. 274 с.

Петкова 2009: Петкова, Е. *Терминологизацията в съвременния български книжовен език*. Дисерт. София.

Пехливанова 2001: Пехливанова, П. *Глаголната метонимия – семантика и прагматика*. Велико Търново, Faber. 310 с.

Попова 1990: Попова, М. *Типология на терминологичната номинация*. София, БАН. 250 с.

Попова 2007: Попова, М. *Още нещо към интерпретацията на метонимията*. // *Български език*, № 2, с. 19–29.

Попова 2012: Попова М. *Теория на терминологията*. Велико Търново, Знак'94. 687 с.

ИЗТОЧНИЦИ

Пернишка, Е., Д. Благоева, С. Колковска. *Речник на новите думи в българския език (от края на XX и първото десетилетие на XXI в.)*. София, Наука и изкуство, 2010. 515 с.

Изследването е проведено с финансовата подкрепа на Фонд „Научни изследвания“ към МОМН на Република България, Проект ДТК 02/52 „**Комплексно изследване на българската лексика и фразеология като част от културното наследство и националната идентичност**“.